

## ІНТЕЛЕКТУАЛЬНИЙ РОЗВИТОК ОСОБИСТОСТІ СТУДЕНТА В СИСТЕМІ ПСИХОЛОГІЧНИХ ДЕТЕРМІНАНТ

**Постановка проблеми.** Набуття професіоналізму - це, перш за все, поетапний процес професійного розвитку суб'єкту труда, який бере свій структурно-організований початок у вищій школі та розглядається як складна й послідовна навчально-професійна діяльність особистості. Звідси, вибір професії доцільно розглядати як відповідальну справу в житті людини, яка в процесі професійного розвитку продовжує доповнювати й вдосконалювати свою особистість, спираючись на власні ресурси формувати та розвивати свій професійний потенціал, який активізується завдяки певним чинникам та властивостям.

Суттєве місце серед чинників, які здатні впливати на формування, розвиток і рівень досягнення професійної компетентності посідають власне особистісні (внутрішні) – високий рівень мотивації, потреба в досягненнях, прагнення до самореалізації, які здатні спрямовувати майбутнього фахівця до набуття професійної майстерності.

У розробку проблем професійного розвитку та формування особистості фахівця значний внесок здійснено О.О. Бодальовим, О.О. Деркачом, Л.М. Карамушкою Є.О. Клімовим, О.К. Марковою, В.Г. Панком, Н.І. Пов'якель, М.С. Пряжніковим, О.О. Реаном, Н.В. Чепелевою та іншими вітчизняними й зарубіжними дослідниками, в роботах яких розкриваються питання професійної адаптації, професійної ментальності, професійного самовизначення та самореалізації, професійної компетентності, самоусвідомлення фахівцем самого себе в системі професійної діяльності тощо. Зазначені питання останнім часом розглядалися в межах діяльнісного підходу. Психологічні дослідження, що проведені в останні роки, довели, що професійний розвиток особистості майбутнього фахівця доцільно розглядати не тільки в діяльнісному контексті, але й у нерозривному зв'язку з іншими напрямками психічного розвитку, насамперед, з особистісним та пізнавальним.

**Мета статті** - здійснити теоретичний аналіз психологічних чинників як структурних компонентів, які утворюють систему особистісних детермінант інтелектуального розвитку в загальній структурі особистості та обґрунтувати взаємозв'язки визначених компонентів.

**Аналіз проблеми дослідження.** Процес формування та розвитку особистості є довгим, послідовним й складним. Оскільки особистість виступає продуктом суспільного розвитку, її вивченням займаються дослідники з різних наукових галузей в певному аспекті.

Існує безліч теорій і концепцій, які розуміють та пояснюють особистість, зокрема її розвиток, в контексті певної структури (Б.Г. Ананьєв, Г.С. Костюк, О.Н. Леонт'єв, С.Д. Максименко, К.К. Платонов, А.В. Петровський, О.О. Реан, С.Л. Рубінштейн, А. Адлер, А. Маслоу, З. Фройд, Е. Еріксон та ін.). Так, структура особистості за С.Л. Рубінштейном складається з трьох, на наш погляд, ґрунтовних структурних блоків (підструктури), а саме: *спрямованість* (проявляється в потребах, інтересах, переконаннях, домінуючих мотивах діяльності та поведінки, світогляд); *знання, вміння, навички* (набуваються в процесі життя й пізнавальної діяльності) та *індивідуально-типологічні особливості* (проявляються у темпераменті, характері, здібностях). Схожі підструктури, які складають загальну структуру особистості, ми знаходимо у К.К. Платонова. Слід вказати, що на відміну від попереднього дослідника, така підструктура, як знання, вміння й навички визначається вченим як підструктура *соціального досвіду*, що набувається шляхом навчання й завдяки особистісному досвіду, а індивідуально-типологічні особливості виступають підструктурою як така, що є біологічно обумовленою. Тобто К.К. Платонов за суттю зберігає структурну модель особистості, запропоновану С.Л. Рубінштейном з однією поправкою, що кожна підструктура обумовлюється певним фактором, зокрема, біологічним, психологічним або соціальним.

Структура особистості за Б.Ф. Ломовим, визначається як сфера здібностей, в якій інтелект представлений набором здібностей до навчання, праці й творчості. На думку Ж. Годфруа, особистість людини складається зі стійких ознак (темперамент, чуттєвість, мотивація, здібності, установки, моральність), які підлягають генетичному та соціальному впливам і визначають напрям думок й поведінки в процесі пристосування до різноманітних життєвих ситуацій [2].

Більш диференційну психологічну структуру особистості ми знаходимо в роботах С.Д. Максименка та В.О. Солов'єнка, якою передбачено шість підструктурних блоків: *спрямованість особистості* (домінуючі потреби цілі); *мотиви* (інтереси, переконання, установки, ідеали), *індивідуально-типологічні особливості* (темперамент, характер), *можливості особистості* (здібності, знання, вміння, навички), *психічні процеси* (пізнавальні, емоційно-вольові), *система саморегуляції* [4].

Аналізуючи структурні складові особистості в роботах вітчизняних вчених, ми визначили систему психологічних факторів, які здатні впливати на розвиток інтелекту особистості. Але спочатку, визначимось зі змістом таких понять, як «розвиток», «психічний розвиток особистості», зокрема, «інтелектуальний розвиток».

Поняття розвитку виступає одним з ключових у сучасній психології (Б.Г. Ананьєв, Л.С. Виготський, Л.Ф. Обухова О.О. Реан, С.Л. Рубінштейн, Д.Б. Ельконін, Р. Зазо, Е. Еріксон та ін), а поняття психічного розвитку є центральною у віковій психології та визначається як складний процес, який в силу низки своїх особливостей призводить до змін особистості в цілому на кожному віковому етапі.

По-перше, доцільно зауважити на тому, що *розвиток* як процес характеризується кількісними та якісними змінами, появою новоутворень, нових механізмів, нових процесів, нових структур, що впливає на появу, (формування) нових засобів існування (життєдіяльності). По-друге, фізичний, психічний й духовний розвиток мають свої цикли та етапи, які не співпадають між собою, а в сукупності створюють етапи життя людини (сензитивні періоди розвитку). По-третє, процеси навчання та виховання стають найбільш ефективними, якщо їх формуючі плинні співпадають із сензитивним періодом розвитку.

Розвиток за І.М. Сеченовим, характеризується виникненням нових розумових якостей та нових структур психічної діяльності, являє собою цілісні прогресивні зміни особистості в цілому, її поглядів, почуттів та здібностей [1].

Кількісні зміни у психічному плані, як зазначає Л.В. Долинська, виражається збільшенням кількості навичок, знань, змістом й об'ємом словникового запасу, розширенням обсягу сприйняття, уваги, пам'яті. На її думку, за процесами кількісного накопичення можуть відбуватися інші явища та суттєві зміни в структурі, які й називаються розвитком. Водночас авторка зауважує на тому, що в процесі розвитку проявляється тенденція до інтеграції психіки, різних сфер особистості (інтелектуальної, спонукальної, вольової, духовної), психіка стає ціліснішою, стабільнішою.

Поняття «психічний розвиток» доцільно розуміти як індивідуальний розвиток людини, що має свої функції – природні (швидкість утворення умовних рефлексів), соціальні (мислення, мовлення) та визначається спадковістю (генотипом) разом із потенційними можливостями, які виступають у формі природних задатків та в процесі розвитку стають психічними.

Зрозуміти сутність поняття психічного розвитку, його закономірності та специфіку, дозволяє існуючий розподіл життєвого шляху людини на певні періоди. Звертаючись до наукових праць відомого вченого Л.С. Виготського, чий основні наукові розробки присвячені дослідженням психічного розвитку на різних вікових етапах життя дитини, доцільно зосередитися на тому, що виокремлення вікових періодів відбувається за певними критеріями до яких належать: «вікові новоутворення, соціальна ситуація розвитку, вікові кризи розвитку. Розвиваючи ідеї, запропоновані авторитетним вченим Л.С. Виготським, Д.Б. Ельконін додає ще один критерій, який визначає взаємозв'язок між іншими та обумовлює їх активність. Мова йдеться про ведучий тип діяльності завдяки якому розвиваються новоутворення певного віку, які вступаючи у протиріччя зі старою соціальною ситуацією розвитку, руйнують її, будують нову, що створює нові можливості для психічного розвитку особистості на новому віковому етапі.

Виходячи з цього зробимо висновок про те, що розвиток як процес відбувається в умовах соціальної ситуації розвитку, детермінується формами практичної та теоретичної діяльності, спрямовується зовнішніми та внутрішніми факторами, а його визначальною характеристикою виступає ускладнення знань і способів діяльності. В свою чергу, подібне ускладнення забезпечуються активністю інтелекту, зокрема функціонуванню його структурних складових, механізмів та операцій.

Питанням інтелекту та інтелектуального розвитку було присвячено безліч досліджень як вітчизняними, так і зарубіжними вченими (В.М. Дружинін, О.К. Тихомиров, М.Л. Смульсон, М.О. Холодна, Л.О. Ясюкова, Р. Амтхауер, А. Біне, А. Валон, Ж П'яже,). Інтелектуальний розвиток відбувається безпосередньо в процесі учіння, в якому учіння виступає як діяльність, що передбачає зовнішні впливи та внутрішню активність [1]. Саме для внутрішньої активності характерна спрямованість на пізнання, збір та переробка інформації. Враховуючи те, що учіння спрямоване, з одного боку, на засвоєння суб'єктом знань, умінь та навичок, а з іншого, на формування якісних змін у самого суб'єкта учіння, під його впливом закономірно виникають зміни у різних підструктурах формуючої особистості, зокрема в інтелектуальній.

Так, А. Валон інтелектуальний розвиток визначає як процес, в ході якого, завдяки засобам навчання формується й розвивається інтелект: його функції, структури, що в сукупності визначає інтелектуальний потенціал особистості [2]. В свою чергу, Р. Амтхауер, розглядав інтелект як спеціалізовану структуру в цілісній структурі особистості, яка складається з різноманітних факторів (мовленнєвого, розрахунково-математичного, просторових уявлень, мнемічного).

Інтелектуальна діяльність визначається інтелектуальною продуктивністю, тобто певними результатами. Як зазначає В.М. Дружинін, інтелектуальну діяльність можна підвищувати за рахунок формування певної мотивації. До того ж, вчений закликає не плутати інтелектуальну продуктивність із рівнем розвитку інтелекту. На думку вченого, останній визначається як здібність до навчання, успішного розв'язання різних задач та швидкість оволодіння професійною діяльністю (засвоєння спеціального знання та розвиток умінь й навичок) [3].

Інтелект як здібність зазвичай реалізується за допомогою інших здібностей, таких як: здібність пізнавати, навчатися, мислити логічно, систематизувати інформацію та класифікувати її, знаходити в ній подібне й відмінне, асоціювати. Основу перелічених здібностей складають вищі психічні функції, якість і рівень розвитку яких визначають швидкість й успішність набуття досвіду.

Інтелект, як і будь-які інші здібності, властивості людини, має свої сенситивні періоди на різних вікових етапах. Як зазначає В.М. Дружинін, упродовж шкільного навчання особистість розвиває власне загальний інтелект, тобто формується здібність орієнтуватися й вирішувати загальні життєві задачі.

Інтелектуальний розвиток в ранньому юнацькому віці характеризується спрямованістю на майбутнє. Самопізнання як форма провідної діяльності, актуалізує постановку задач особистісного та подальшого професійного самовизначення. В цей віковий період вдосконалюються засоби складних інтелектуальних операцій, відбувається стрімкий розвиток спеціальних здібностей, а когнітивні структури набувають досить складної будови й індивідуальну своєрідність. В подальшому, в період пізнього юнацького віку (вік студентства), інтелектуальний розвиток передбачає вихід на якісно новий рівень, пов'язаний із розвитком творчих здібностей і передбачає не просто засвоєння інформації, а прояв інтелектуальної ініціативи, створення чогось нового [9].

Період ранньої юності М.Л. Смульсон визначає як сенситивний період розвитку інтелекту [8]. На її думку, інтелектуальний розвиток має місце тоді, коли відбувається функціонально-структурне коаліціювання інтелекту, ампліфікація і перетворення ментальних моделей світу, якісні зміни у змісті та операціях, які забезпечують інтелектуальну діяльність.

З юністю пов'язане продовження навчання або початок засвоєння професії. Саме в цей період починається реалізація планів, які були визначені в 16-17 років. Для юності характерними залишаються два основних варіанти життєвого шляху: навчання у вузі та пошук роботи.

Студентська пора характеризується тим, що більшості молодих людей зіштовхуються зі здатністю витримувати досить великі навантаження у фізичній, розумовій, вольовій сферах. До завдань, які постають перед студентом у період навчання у ВНЗ та які він має вирішити за вказаний період належать: загальні - наступність особистісного розвитку, опосередкований новою соціальною роллю – студент-майбутній фахівець: підвищення рівню та якості вищих психічних функцій, формування й розвиток світогляду, соціальної та професійної позиції в суспільстві, підґрунтям якого виступає ціннісно-сміслова

сфера та *спеціальні* - розвиток професійних здібностей, якостей, навичок та вмінь. Компонентами готовності щодо вирішення завдань студентського періоду, на наш погляд, виступають з одного боку, рівень розвитку багатьох психічних структур, а з іншого, зміст та спрямованість таких сфер особистості, як ціннісно-сислової, мотиваційно-цільової та Я-концепції [5].

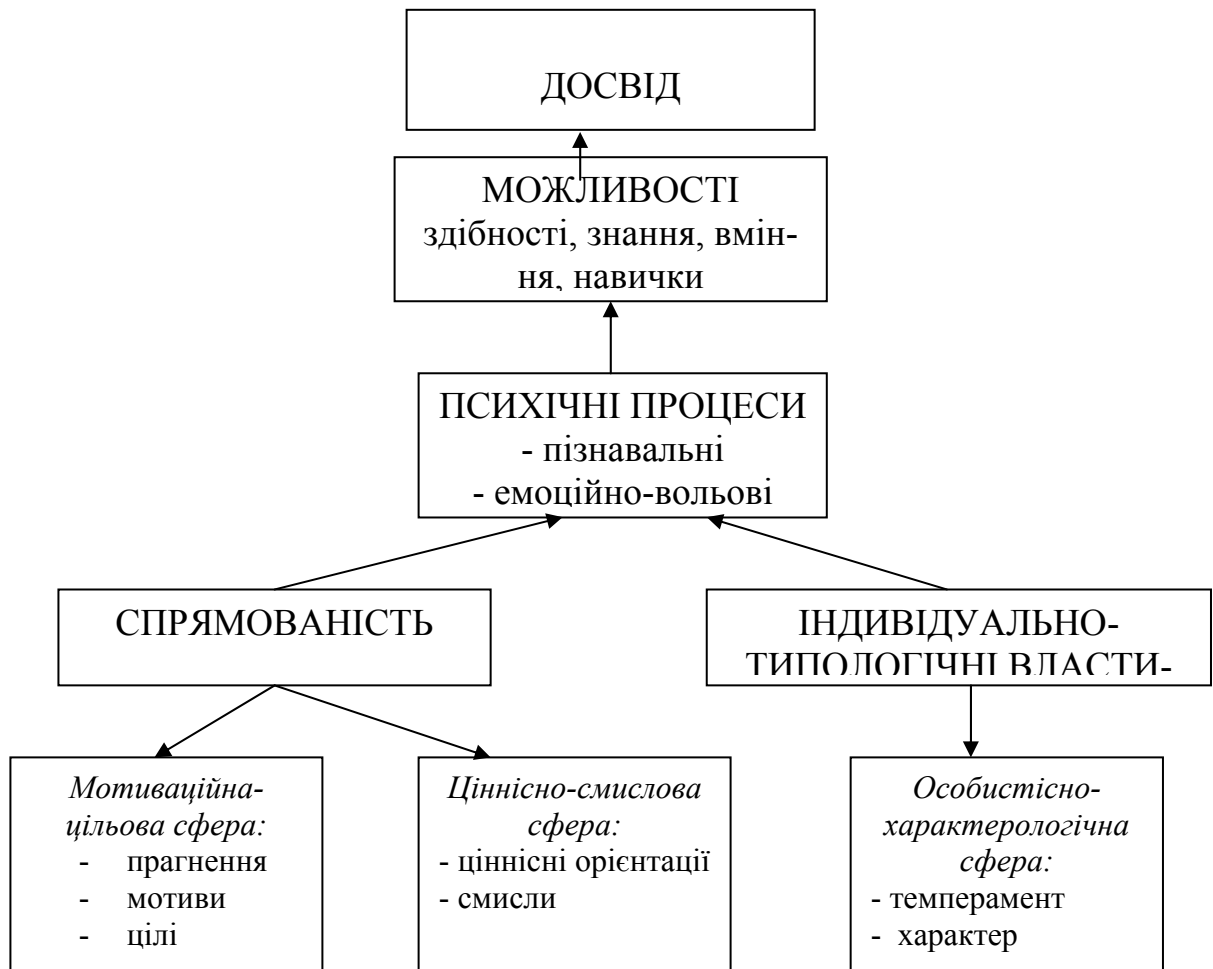


Рисунок 1. Фрагмент моделі-схеми особистісних детермінант інтелектуального розвитку

Питання, які нами були розглянуті вище, дозволяють перейти до створення моделі-схеми особистісних детермінант інтелектуального розвитку. Та перш ніж перейти до її побудови, звернемо увагу на останнє в нашій роботі поняття - «структура». Отже, *структура* (будова) визначається як сукупність стійких зв'язків між компонентами складного об'єкту, що забезпечують її цілісність та стабільність. Враховуючи дане визначення по відношенню до ключових понять, які були розглянуті нами вище - структура особистості, розвиток особистості студента, інтелектуальний розвиток, студент-майбутній фахівець – ми пропонуємо фрагмент моделі-схеми підструктурних блоків, що входять до складу загальної структури особистості як системи і які вбирають окремі психологічні чинники в якості особистісних детермінант інтелектуального розвитку у наступному вигляді (Рис.1).

В процесі створення даної моделі-схеми ми використали структурні складові класичних моделей, запропоновані попередніми дослідниками та представили їх за формою алгоритму завдяки якому маємо можливість розуміти та аналізувати процес впливу особистісних детермінант на інтелектуальний розвиток як власне особистості, так і студента-майбутнього фахівця.

Особистість людини – досить складне ціле основу якого складають три основних блоки, які, в свою чергу, розкривають зміст важливих сторін особистості та існують у певному взаємозв'язку. Так, блок «спрямованість особистості» являє собою сукупність стійких мотивів, що спонукають людину до діяльності та надають цій діяльності осмисленості, результатом якої виступають досягнення в певній сфері діяльності. Спрямованість визначається цілями, які ставить перед собою людина та прагненнями, які їй властиві [6]. Ціннісні орієнтації визначають змістовну частину спрямованості особистості, основу її ставлення до навколишнього світу, інших людей, самої себе та водночас утворюють основу її світогляду, ядро мотивації життєвої активності та життєвої концепції.

Про взаємозв'язок інтелекту й особистості ми знаходимо в роботах Б.Г. Ананьєва, Є.Ф. Рибалко. Вчені виокремлюють у структурі інтелекту компоненти, що пов'язані з особистістю, а також вказують на те, що розвиток інтелекту (здібностей) має вплив на особистість в цілому. На думку Б.Г. Ананьєва, ціннісні орієнтації виступають в якості центрального ланцюга в комплексі вивчення особистості та закономірностей її розвитку [7]. Особистісні цінності поруч із потребами, з погляду С. Мадді, є джерелом стійких особистісних смислів. Цінності, з точки зору І.Д. Беха, складають внутрішній стрижень особистос-

ті, які визначають особистісні принципи життєдіяльності людини завдяки тому, що здатні перетворюватися у внутрішні мотиви поведінки особистості.

Отже, можемо сказати, що підструктура спрямованість особистості займає роль потужного мотиваційного фактору, що здатний активізувати підструктуру психічних процесів, результатом цієї активності виступає формування загальних й спеціальних здібностей, рівень яких визначається швидкістю й якістю вирішення задач, перед якими опиняється особистість в певній діяльності. Спрямованість, досить влучно характеризує Б.Ф. Ломов, визначаючи його як системоутворюючу властивість особистості.

**Висновки та перспективи.** В результаті аналізу теоретичного дослідження нами було розглянуто структурні моделі особистості відомих вчених, розкритий зміст таких понять як «розвиток», «психічний розвиток», «інтелектуальний розвиток», «студент-майбутній фахівець», які визначили структуру моделі-схеми, що дозволяє системно аналізувати вплив особистісних детермінант на процес інтелектуального розвитку студента-майбутнього фахівця. Визначено, що будь-яка діяльність особистості формується безпосередньо суб'єктом, спрямовується потужними стимулами, які здатні впливати на рівень досягнень в певній діяльності. Наступним кроком в подальшій роботі ми плануємо здійснити пілотажне дослідження з метою перевірки нашої гіпотези, що покладена в основу побудови моделі-схеми.

#### Література

1. *Вікова та педагогічна психологія*: Навч. посіб. / О.В. Скрипченко, Л.В. Долинська, З.В. Огороднійчук та ін. 2-ге вид. – К.: Каравела, 2009. – 400 с.
2. *Годфруа Ж.* Что такое психология: В 2-х т. Изд. 3-е, стереотипное. Т. 2: Пер. с франц. – М.: Мир, 2004. – 367 с.
3. *Дружинин В.Н.* Психология семьи: 3-е изд. – СПб: Питер, 2006. – 176 с.
4. *Максименко С.Д., Соловйенко В.О.* Загальна психологія: Навч. посібник. – К.: МАУП, 2000. – 256 с.
5. *Пов'якель Н.І.* Професіогенез саморегуляції мислення практичного психолога: Монографія. – К.: НПУ імені М.П. Драгоманова, 2003. – 295с.
6. *Психологический словарь* / Под общ. ред. А.В. Петровского, М.Г. Ярошевского. – 2-е изд., испр. и доп. – М.: Политиздат, – 494 с.
7. *Серый А.В., Яницкий М.С.* Ценностно-смысловая сфера личности / Учеб. пособие. – Кемерово: Кемеровский государственный ун-т, 1999. – 92 с.
8. *Смульсон М.Л.* Психология развития интеллекту. Монографія. – К.: Нора-Друк, 2003. – 298 с.
9. *Швалб Ю.М., Муханова И.Ф.* Возрастная психология: Учеб. пособие для студентов вузов и практических психологов. – Донецк: Норд-Пресс, 2005. – 303 с.

*Профессиональное мастерство определяется уровнем и качеством развития общих и специальных способностей, которые входят в структуру интеллекта и определяют его содержание. Способности как отдельная подструктура в структуре личности детерминируются другими подструктурами, которые определяют личность как сложное целое.*

*Professional trade is determined by a level and quality of development of general and special capabilities which are included in the structure of intellect and determines his maintenance. Abilities as a separate fine-tuning in the structure of personality determined other fine-tuning which determine personality as difficult unit.*

©2012 р.

Ю. В. Распутко (м. Київ)

#### РОЛЬ ЗАХИСНИХ МЕХАНІЗМІВ У ПЕРЕБІГУ ВНУТРІШНЬООСОБИСТІСНИХ КОНФЛІКТІВ

**Постановка проблеми.** Особистісне та професійне зростання ставить перед людиною чимало соціальних, поведінкових, психологічних завдань. Соціальні ролі іноді можуть надто глибоко конфліктувати з установками та цінностями самої людини, що може призвести до виникнення деструктивних внутрішньоособистісних конфліктів та їх руйнівних наслідків як для самої особистості, так й для оточуючих. Особливо важкими ці наслідки будуть для людини у владі: до вирішення внутрішньоособистісних конфліктів нерідко несвідомо задіюють інших людей, навіть якщо ними є великі соціальні групи. Внутрішньоособистісні конфлікти нерідко виникають поза свідомої уваги особистості, поки не проявляються у зниженні соціальної, трудової або психологічної ефективності у діяльності самої людини.

Дослідженнями конфліктів, у тому числі внутрішньоособистісних конфліктів серед відчизняних науковців займалися О.М.Леонтьєв, В.М.Мясищев, Н.І.Пов'якель, П.В.Лушин, В.В.Столін та ін.

Внутрішньоособистісний конфлікт, насамперед - це внутрішнє протиріччя як усвідомлювана і емоційно важлива для людини психологічна проблема, що потребує вирішення. Існують деякі ключові показники у діяльності психіки особистості, коли можна констатувати наявність внутрішньоособистісного конфлікту. У когнітивній сфері – це занижена самооцінка, затримка у прийнятті рішень, усвідомлення свого стану як психологічно некомфортного, сумнів у істинності щодо власних мотивів діяльності. У емоційній сфері – це наявність психоемоційної напруги, часті і значні негативні переживання. У поведінковій сфері – це зниження якості і інтенсивності діяльності, зниження задоволеності діяльністю, негативний емоційний фон спілкування. А також погіршення роботи адаптаційних механізмів, посилення стресових реакцій.

Дослідженнями захисних механізмів психіки вперше почали займатися З.Фройд та визначні послідовники психоаналітичної теорії, такі як А.Адлер, К.Г.Юнг, К.Хорні, В. Райх, Ж.Лакан, М.Кляйн тощо.

Захисні реакції особистості деякими дослідниками розглядаються як спроба зберегти ідентичність за умов зовнішньої або внутрішньої загрози. Треба зазначити, що якщо вважати за природний розвиток психіки її постійний прогрес та появу з часом більш складних реакцій на дійсність, то загрозою скоріше за все буде не наявність негативного впливу на психі-